

Романченко А. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент, докторант кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МОВНА, КОМУНІКАТИВНА, ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМА КОРЕЛЯЦІЇ ПОНЯТЬ

Анотація. Антропологічно орієнтована наукова парадигма зумовила появу низки понять на позначення людини як суб'єкта дослідження. Це поняття мовної, комунікативної та дискурсивної особистості. Автор висвітлює різні підходи до їхнього розуміння і вважає найширшим за змістом поняття мовна особистість, яке охоплює інші суміжні поняття як частковий вияв особистості.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна особистість, дискурсивна особистість, кореляція, параметри.

Постановка проблеми. В останні десятиліття основним предметом вивчення лінгвістики є людина. Антропологічний підхід у науці зумовив появу низки понять на позначення суб'єкта дослідження. До таких належать поняття *мовної, комунікативної (мовленнєвої) та дискурсивної особистості*. Існує значна кількість дефініцій кожного з них, особливо це стосується поняття мовної особистості, що ввійшло в науковий обіг доволі давно й чи не найчастіше використовується сучасними дослідниками. Проте досі відчутна певна невизначеність у співвідношенні названих понять, на що вказують праці, у яких здійснено спроби розмежувати ці поняття або хоча б акцентувати на їхніх відмінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Г.І. Богіна (1980, 1982, 1984, 1986), Ю.М. Караулова (1987), Б.О. Зільберта (1994), В.І. Карасика (1994, 2002), І.В. Сентенберга (1994), О.Б. Сиротиніної (1997, 1998), С.О. Сухих (1997), Т.В. Кочеткової (1998, 1999), К.Ф. Сєдова (1995, 1996, 1998, 1999), С.Г. Воркачова (2001), В.Я. Парсамової (2004), В.П. Нерознака й І.І. Халєєвої (2005), І.А. Колтуцької (2013) та ін. присвячені вивченню поняття *мовної особистості*, його структури, конкретної мовної особистості. Термін *мовленнєва особистість* почали вводити в обіг Ю.Є. Прохоров (1996), В.В. Красних (2003) із метою розширення предмета дослідження до комунікативного аспекту [1, с. 6]. Мовленнєву особистість, на відміну від мовної особистості, що корелює з мовою як системою, співвідносять із мовою як здатністю. Поступово в науковій літературі з'являється поняття *комунікативна особистість* – у працях В.В. Красних (1998), С.О. Сухих (1998), В.В. Дементьєвої (2003), В.І. Карасика (2002, 2004), О.А. Дмитрієвої (2004), М.С. Саломатіної (2003, 2004, 2005), О.Ю. Лазуренко, М.С. Саломатіної та Й.А. Стерніна (2007). При цьому йдеться про врахування функційних та комунікативних параметрів мовців. Терміносполука *дискурсивна особистість* – порівняно нове поняття, що активно залучається в дослідженнях С.Н. Плотникова (2008), Л.М. Синельникова (2010, 2011), А.В. Нікітіна (2015), Т.О. Островської (2016). Мовознавці, які застосовують те чи інше поняття, обстоюють власну точку зору залежно від того, яке з них вони вважають універсальним щодо інших, які точки перетину мають ці поняття чи не мають їх.

Мета статті – охарактеризувати поняття *мовна, комунікативна та дискурсивна особистість* й обґрунтувати розуміння терміна *мовна особистість* як гіперпоняття.

Виклад основного матеріалу. Найуживанішим терміном для характеристики особистісного чинника в спілкуванні є поняття *мовна особистість*. У науковий обіг у слов'янське мовознавство його було введено В.В. Виноградовим. Хрестоматійною дефініцією поняття *мовна особистість* стало його трактування Ю.М. Карауловим. Під мовною особистістю він розуміє «сукупність (і результат реалізацій) здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення й сприймання нею мовленнєвих творів (текстів), що розрізняються: а) за ступенем структурно-мовних труднощів; б) за глибиною й точністю відображення дійсності; в) за певною цільовою спрямованістю» [2, с. 245]. Власне, мовна особистість – це носій мови, охарактеризований на основі створених ним текстів з огляду на використання в них конкретних засобів певної мови для відображення світогляду й досягнення конкретної мети; особистість у сукупності соціальних та індивідуальних рис, відображена у створених нею текстах. Усі сучасні тлумачення терміна лише уточнюють та доповнюють дефіноване ученим поняття. Насамперед наголошується на мовному змісті особистості, оскільки саме зміст насичує вчинки новими смислами й розумінням, що породжує діяча, який через вербальну поведінку може впливати на інших [3]. Деякі дослідники наполягають саме на використанні цього поняття, а не суміжних [4, с. 10], мотивуючи це також тим, що при перекладі статей англійською мовою немає точного відповідника для термінів *мовна та комунікативна особистість*, оскільки в зарубіжній науковій літературі з цієї проблематики використовують інші формулювання [3]. Феномен мовної особистості, на наш погляд, передбачає врахування різних складників (соціальних, культурних, етнічних тощо) і є всеосяжним. З огляду на це найбільш точно відображає його природу саме термін *мовна особистість*. Підтвердження такої думки знаходимо в професора О.О. Селіванової: мовна особистість – це іманентна ознака індивіда як носія мови й комуніканта, що визначає мовну та комунікативну компетенцію людини й реалізацію цих компетенцій при породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів [5, с. 596].

Під поняттям *комунікативна особистість* розуміють мовну особистість, яка реалізує себе під час комунікації. При цьому до уваги беруть як мовні й комунікативні дії узагальненого носія різних цінностей, знань, настанов та поведінкових реакцій (В.І. Карасик, 2002; М.С. Саломатіна, 2005; Й.А. Стернін, 2007), так і комунікативні параметри особистості – стратегії й тактики, комунікативну компетенцію або невербальний код комунікації (В.П. Конєцька, 1997; В.Б. Кашкін, 2000). У пер-

шому випадку поняття *комунікативна особистість* є ширшим порівняно з поняттям *мовна особистість*; одне охоплює інше, поглинає його. Другий підхід підкреслює, що термін *комунікативна особистість* має ширший зміст, зважаючи на те, що його структура охоплює вербальні й невербальні засоби вираження думки. Комунікативну особистість вважають комунікативною індивідуальністю людини або усередненою комунікативною індивідуальністю певного соціуму, репрезентованою як сукупність інтегральних і диференційних мовних характеристик та особливостей комунікативної поведінки особистості чи соціуму, що сприймаються членами відповідної лінгвокультурної спільноти як властиві цьому типові особистості [6, с. 6]. В.В. Красних наголошує, що залучаючи функціональний аспект, потрібно говорити про особистість, яка бере участь у комунікації, тобто про комунікативну особистість [7, с. 50]. А.Г. Баранов пропонує для позначення мовця застосовувати поняття *сеmiotична особистість*, вкладаючи в нього той самий зміст, що його мають на увазі, говорячи про комунікативну особистість, оскільки йдеться про врахування вербальних і невербальних знаків дискурсивної поведінки людини [8, с. 30].

Поняття *мовна особистість* і *комунікативна особистість* викликають найбільше суперечок стосовно їх ототожнення чи розмежування. Загалом указують на три основних підходи до розуміння понятійного компонента термінів, які й визначають їхню кореляцію. Суть першого підходу полягає у визнанні поняття *мовна особистість* видовим щодо іншого поняття, тому його трактують як «суперкатегорію» (С.С. Галстян), у межах якої може функціонувати кілька іпостасей особистості – мисленнєва, мовна, мовленнєва, комунікативна. Інше співвідношення між поняттями бачать науковці, які ставлять знак рівності між наведеними поняттями і вважають, що мовна особистість може реалізувати себе як комунікативна особистість під час комунікації. Третій підхід зводиться до широкого трактування поняття *комунікативна особистість* порівняно з терміном *мовна особистість*, оскільки зміст першого містить вербальне та невербальне, суто комунікативне [9, с. 15].

Останнім часом набула досить широкого вжитку терміносполука *дискурсивна особистість*. Нею послуговуються дослідники особистості з огляду на важливість і актуальність комунікативно-дискурсивної парадигми в сучасному мовознавстві. Поняття *дискурсивна особистість* кваліфікують як мовну особистість, яка породжує певний дискурс у вигляді безперервно поновлюваного або закінченого, фрагментарного або цілісного, усного чи письмового повідомлення [10, с. 39]. Така особистість діє у сфері створення повідомлень й несе відповідальність за їх зміст [11, с. 132]. Важливим моментом у розмежуванні мовної та дискурсивної особистості є той факт, що остання повинна бути прийнятою людьми, які хочуть сприймати створений нею дискурс [11, с. 134]. С.М. Плотникова чітко розрізняє наведені поняття, указуючи на їх перетин та суттєві відмінності.

Розглядаючи дискурсивну особистість як суб'єкт соціальної інтеракції, який є носієм реального досвіду (життєвого та мовного), її вважають багатограним феноменом, що постійно трансформується під час соціальної взаємодії [12, с. 44]. Мовна особистість в інтеракційному контексті перетворюється на дискурсивну особистість, яка формується на перетині комунікативних і когнітивних чинників. Розуміючи дискурсивну особистість як учасника комунікативних подій, в умовах яких відбувається вибір відповідних стратегій і тактик, фактично простежуємо факт її ототожнення з комунікативною особистістю [12, с. 43]. А.В. Нікітіна

переконана, що «дискурсна» особистість є вищим етапом розвитку особистості, що саме вона «містить елементи мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються в певних дискурсах через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів» [13, с. 277], тобто дослідниця розуміє поняття *дискурсна особистість* як найширше серед суміжних понять.

Сьогодні в лінгвістиці аналізовані поняття є динамічними, їхнє сигніфікативне значення остаточно не встановлене. На нашу думку, мовну особистість варто кваліфікувати як особистість, яка реалізує себе через вербальну поведінку, утілену за допомогою сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів в усному або письмовому дискурсі. Таким чином, це уможливило використання наведеного поняття як гіперонімічного стосовно інших суміжних понять. З такого потрактування випливає розуміння нами терміна *мовна особистість* як широкого поняття, до складу якого залучено й *комунікативну* та *дискурсивну особистість*, які є частковим виявом особистості. Кожне поняття повинне мати конкретний набір ознак, що відрізнятимуть їх одне від одного, і це дасть змогу доречно послуговуватися термінами.

Висновки. Розглянуті поняття кваліфікуємо як самостійні, але взаємозумовлені та взаємопов'язані. З кількох підходів, що панують у сучасній лінгвістиці, заслуговує на особливу підтримку той, у якому термін *мовна особистість* розглядається як широке поняття, яке може реалізуватися через комунікативну, мисленнєву та дискурсивну особистість. Для того, щоб дійти згоди стосовно окреслених понять, дослідникам потрібно виробити чіткі дефініції, а також критерії кореляції.

Література:

1. Лазуренко Е.Ю. Профессиональная коммуникативная личность / Е.Ю. Лазуренко, М.С. Саломатина, И.А. Стернин : [монография]. – Воронеж : Истоки, 2007. – 194 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
3. Мухортов Д.С. Об общем и частном в понятиях «языковая личность», «речевой портрет», «идиостиль» и «идиолект» (на примере вербального поведения современных политических деятелей) / Д.С. Мухортов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : istina.msu.ru/media/publications/article/45c/520/6886840/2014-07-02-_Muhortov_D.S._Ob_obschem_i_chastnom_v_ponyatiyah.pdf.
4. Иванцова Е.В. Феномен диалектной языковой личности / Е.В. Иванцова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2002. – 312 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Саломатина М.С. Коммуникативная личность филолога (психолінгвістическое исследование) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / М.С. Саломатина. – Воронеж, 2005. – 227 с.
7. Красных В.В. «Свой среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Баранов А.Г. Семиотическая личность : кодовые переходы / А.Г. Баранов // Речевая деятельность. Языковое сознание. Общающиеся личности : Тезисы междунар. симпозиума по психолінгвістике и теории коммуникации. – Москва ; Калуга, 2006. – С. 30–31.
9. Арискина О.Л. Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию / О.Л. Арискина, Е.А. Дрянгина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск : Издательство ЧГУ, 2011. – № 25 (240). – С. 15–18.
10. Плотникова С.Н. Говорящий / пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность / С.Н. Плотникова // Вестник Нижневартовского государственного университета. – 2008. – № 4. – С. 37–42.

11. Плотникова С.Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / С.Н. Плотникова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Сер. Филология : Язык. Культура. Коммуникация. – Иркутск : ИГЛУ, 2008. – № 1. – С. 131–136.
12. Синельникова Л.Н. Концепт «дискурсивная личность»: междисциплинарная параметризация / Л.Н. Синельникова // Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». – 2013. – № 1 (21). – С. 42–44 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : grani.vspu.ru/files/publics/1368528189.pdf.
13. Нікітіна А.В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття / А.В. Нікітіна // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. – № 4. – С. 217–282.

Романченко А. П. Языковая, коммуникативная, дискурсивная личность: проблема корреляции понятий

Аннотация. Антропологически ориентированная научная парадигма способствовала появлению ряда понятий для обозначения человека как объекта исследования.

Это понятия языковой, коммуникативной и дискурсивной личности. Автор анализирует разные подходы к их пониманию и считает наиболее широким по смыслу понятие языковая личность, которое охватывает другие смежные понятия как частичные проявления личности.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная личность, дискурсивная личность, корреляция, параметры.

Romanchenko A. Linguistic, communicative, discursive personality: the problem of correlation of notions

Summary. Anthropological approach in science has created a number of concepts to describe a human as a study subject. These are concepts of language, discursive and communicative personality. We qualify them as independent but interrelated categories. The author considers that the concept of language personality is the broadest one and it encompasses other related concepts as a partial expression of personality.

Key words: language personality, communicative personality, discursive personality, correlation, options.